

ĮRODINĖJIMO TEISINIO REGULIAVIMO ĮTAKA UŽTIKRINANT PROCESO
DALYVIŲ TEISES IKITEISMINIAME ETAPE

Petras Ancelis *

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 46 93
Elektroninis paštas bpk@mruni.lt*

Pateikta 2006 m. balandžio 28 d., parengta spausdinti 2006 m. spalio 25 d.

Santrauka. Straipsnio autorius, tęsdamas dar iki Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – ir BPK) įsigaliojimo ir vėliau pareikštą kritiką dėl naujo procesinio ikiteisminio tyrimo modelio bei įrodinėjimo problemų [1], toliau kalba apie kodekse įtvirtintą nenuoseklų, prieštaringą ir nelogišką įrodymų, jų šaltinių suvokimą, įrodinėjimo proceso reglamentavimą ir su tuo susijusių baudžiamojo persekiojimo subjektų veiklos organizavimo spragas. Šios problemos atskleidžiamos remiantis kitose valstybėse įtvirtintų procedūrų analize, pasitelkiant Lietuvoje galiojančių kitų procesinių įstatymų nuostatas, reglamentuojančias įrodymus ir įrodinėjimą, taikant kitokią teisinę atsakomybę. Remiantis atlikta tyrimo objektų analize, nustatoma, kad dabar BPK įtvirtinta įrodinėjimo proceso teisinė tvarka neužtikrina efektyvaus baudžiamojo persekiojimo ir tuo pačiu nukentėjusių asmenų bei kitų proceso dalyvių teisėtų lūkesčių. Suformuluotose išvadose konkretizuojami siūlymai, kokie sprendimai galėtų būti priimti šalinant esamas problemas.

Pagrindinės sąvokos: įrodymai, įrodinėjimo procesas, įrodinėtinos aplinkybės, baudžiamojo proceso dalyvių teisių apsauga.

IŽANGA

Kiekvienos teisinės valstybės pareiga užtikrinti asmens ir visos visuomenės saugumą nuo nusikalstamų kėsinių, suponuojančių teisę ir pareigą įstatymais apibrėžti ne tik nusikalstamas veikas ir baudžiamąją atsakomybę už jas, bet ir reglamentuoti su nusikalstamų veikų atskleidimu bei tyrimu ir bylų nagrinėjimu susijusius santykius – baudžiamojo proceso santykius. Baudžiamojo proceso santykiai turi būti reguliuojami sudarant ir užtikrinant tinkamas teises prielaidas greitai atskleisti ir išsamiai ištirti nusikalstamas veikas, teisingai nubausti veikas padariusius asmenis (ar kitaip pagal įstatymą išspręsti jų atsakomybės klausimą), taip pat teisiniais būdais užtikrinti, kad niekas nekaltas nebūtų nuteistas. Taip pat siektina, kad būtų užtikrinta nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų asmenų teisių apsauga ir tuo pačiu nebūtų nepagrįstai suvaržytos asmenų, padariusių nusikalstamas veikas, teisės. Baudžiamojo proceso teisinis

reglamentavimas neturi sudaryti prielaidų vilkinti nusikalstamų veikų tyrimą ir baudžiamųjų bylų nagrinėjimą, taip pat galimybių baudžiamojo proceso dalyviams piktnaudžiauti procesinėmis ar kitomis teisėmis.

Įstatymu reguliuojant ikiteisminį tyrimą ir jį atliekant turi būti laikomasi visuotinai pripažintų normų ir principų, įtvirtinančių asmenų lygiateisiškumą, žmogaus laisvės neliečiamumą, draudimą žeminti žmogaus orumą, užtikrinti asmens, privataus gyvenimo, būsto, nuosavybės neliečiamumą, nekaltumo prezumpciją, asmens teisę į teisminę gynybą ir kt.

Straipsnyje bandysime atskleisti, kokia yra kai kurių kitų valstybių patirtis reglamentuojant įrodinėjimo procesą, koku mastu galime atsakyti klasikinio įrodymų teisės ir įrodymų teorijos nuostatų supratimo. Be to, siekdami nustatyti sąsajas tarp baudžiamojo proceso, civilinio proceso, Konstitucinio Teismo, Administracinio teismo įrodymų suvokimo ir įrodinėjimo proceso procedūrų, palyginsime atitinkamuose teisės aktuose esančias teisės normas. Baigiamojoje straipsnio dalyje išryškinsime, kaip esmingiausi pokyčiai įrodymų teisėje

* Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros docentas.

pasireiškia baudžiamajame procesinėje veikloje, kurios svarbiausias uždavinys yra tinkamai ginti žmogaus ir piliečio teises bei laisves.

Nagrinėjant nurodytą problematiką, taikomi lingvistinis, loginis, lyginamasis ir sisteminės analizės tyrimo metodai.

1. KITOSE VALSTYBĖSE ĮTVIRTINTOS PAGRINDINĖS ĮRODYMŲ IR ĮRODINĖJIMO NUOSTATOS

Bet kuris procesinis kodeksas privalo apibrėžti įrodymų rinkimo ir disponavimo jais taisykles siekiant atkurti praeities faktą, kuris gali būti teismo nagrinėjimo dalykas. Nors baudžiamuosiuose procesuose formalių įrodymų teorijos atsisakyta gana seniai, tačiau reikia pripažinti, kad ir dabartiniai įstatymai ar kodeksai vis dėlto nustato atkuriamo praeities fakto tyrimo metodą arba, kitais žodžiais tariant, lemia atitinkamą įrodinėjimo mechanizmą.

Procedūriniai tyrimo pradėjimo, nusikalstamos veikos atskleidimo ir ištyrimo, tam tikros bylų atrankos uždaviniai sprendžiami ikiteisminiame etape, nes jų išsprendimas šiuo laikotarpiu yra efektyvesnis negu teisme vien todėl, kad minėta baudžiamąjį proceso stadija mažiausiai nutolusi nuo nusikalstamos veikos padarymo momento. Pabrėžtina, kad ikiteisminis tyrimas negali būti atliekamas bet kaip ir bet kurio subjekto, nes jau tyrimo metu gali būti suvaržomos žmogaus teisės ir laisvės, todėl ir tyrimo stadija visose valstybėse yra pakankamai smulkiai reglamentuota kodeksais, įstatymais ir kitais teisės aktais, o vykdyti tyrimo funkciją gali tik ribotas ratas institucijų ir jų pareigūnų. Visuotinai pripažįstama, kad įrodymai ir įrodinėjimas baudžiamajame persekiojime yra tam tikras karkasas, ašis, o tam tikslui pasiekti įtvirtinta procesinė forma gali būti tiek sėkminga, kiek padeda įrodinėjimui. Tai sietina su ikiteisminio tyrimo pradžia ir su tam tikrų subjektų statusu, jų tarpusavio sąveika, tyrimo veiksmų reglamentavimu ir kitu procesu režimu bei garantijomis.

Kiekvienoje teisinėje sistemoje atliekant ikiteisminį tyrimą turi būti laikomasi svarbiausių pagrindinių principų: a) efektyvumo, b) nešališkumo, c) teisėtumo, d) greičio. Šių principų taikymas skirtingas atskirose teisinėse sistemose.

Efektyvumo principas, kurį taikyti atitinkami pareigūnai (tardytojai, tyrėjai) turi plačius įgaliojimus, atspindėtas irgi nevienodai. Dažniausiai įstatymo leidėjai šį principą apibrėžia glaustai: „teismo tardytojas privalo atlikti visus tardymo veiksmus, būtinus tiesos nustatymui“ (Ženevos kantono BPK 118 str.); „pagal įstatymą tardytojas gali atlikti bet kokius tardymo veiksmus, kuriuos mano reikalinga nustatant tiesą“ (Prancūzijos BPK 81 str. 1 paragrafas). Japonijos baudžiamąjį proceso kodekse nurodyta: jei policininkas mano, kad padarytas nusikaltimas, šis privalo nustatyti teisės pažeidėją ir surinkti jo kaltės įrodymus.

Visose valstybėse nusikaltimą tiriantys pareigūnai gali apklausti, atlikti akistatas, kratas, poėmius ir kt. Aiškinantis ikiteisminio tyrimo tikslą, svarbu ir tai, ar

atsakingi už tyrimą organai turi apsiriboti vien teisės pažeidimo išaiškinimu (kas ir kieno padaryta), ar privalo gilintis dar ir į kaltininko charakteristiką. Bendrosios teisės sistemose policinis tyrimas apsiriboja nustatymu įrodymų, kurių pakaktų kaltinimui pareikšti ir jį palaikyti teisme. Pirmasis sprendimas priimamas pagal nusikaltimo faktą ir kaltinamojo kaltumą ar nekaltumą; po to, jeigu asmuo apkaltintas, įskaitomi kriminologiniai faktoriai ir priimamas nuosprendis. Tačiau ir šioje sistemoje yra tam tikrų išimčių, pvz., policija gali pareikalauti įtariamajam atlikti psichiatro apžiūrą, nors praktiškai tai nėra išimtis, kadangi susieta su tiesos nustatymu. Bet šios spragos nėra kontinentinės teisės sistemoje, nes asmenybės tyrimas čia atliekamas ikiteisminiame etape. Vokietijos BPK 160 paragrafo 3 dalis įpareigoja prokuratūrą ištirti aplinkybes, reikšmingas nustatant veiksmo teisinę pasekmę. Ženevos kantono BPK 78 straipsnis reikalauja, kad teismo tardytojas ištirtų įtariamąjį praeitį. Ispanijos BPK 368 ir kiti straipsniai nurodo išnagrinėti įtrauktą į nusikaltimą asmens savybes. Prancūzijos BPK 81 straipsnis numato, kad tardantysis teisėjas turi tirti asmenybę (materialinę, šeimyninę ir socialinę padėtį, gali paskirti medicininį patikrinimą ar medicininį psichologinį tyrimą ir kt.). Toks pat reikalavimas yra ir prancūzų kalba kalbančiose Afrikos šalyse. Pažymėtina, kad Prancūzijos teismai šios sąlygos nelaiko kažkuo ypatingu, o Centrinės Afrikos Respublikos teismai griežtai to reikalauja. Tai įrodo, kad šalis – normos reikalavimų perėmėja – griežčiau laikosi normos reikalavimų, negu šalis – šaltinis. 1981 m. vasario 2 d. įstatymu visoje Prancūzijoje išplėsta iki tol Paryžiuje taikyta praktika, pagal kurią socialinis tyrimas visuomet sudaro ir policijos tyrimo sudėtinę dalį (BPK 41 str.).

Klausimai, susiję su įrodinėjimo dalyku, įrodinėjimo ribomis ir kitais įrodymų teorijos aspektais, turbūt geriausiai išnagrinėti Rusijoje (kurios mokslinį įdirbį dar prisimename) ir Vokietijoje, todėl pastarosios patirtis verta išsamesnės analizės.

Vokietijoje įrodinėjimas nustatant tiesą siauroju požiūriu suprantamas kaip teismo uždavinys nagrinėjant baudžiamąją bylą (BPK 244 paragrafo 2 d.), o plačiuoju požiūriu – kaip veikla visų valstybės organų, dalyvaujančių nustatant tiesą ir užtikrinančių įrodinėjimo pagrindą, siekiant priimti nuosprendį. Čia priimta skirti du įrodinėjimo tipus: griežtąjį ir laisvąjį. Griežtasis įrodinėjimas nuo laisvojo skiriasi tuo, kad pastarasis įstatymo mažai reglamentuojamas ir iš esmės nesusietas su procesine forma, taigi ikiteisminiame tyrime vyksta tik paprastas pasirengimas įrodinėjimui. Teigiama, kad pati nusikaltimų įvairovė, skirtingi motyvai ir nusikaltimų padarymo formos reikalauja įvairiausių metodų ir tyrimo būdų, ypatingai pritaikant policijos ir prokuratūros veiklos priemones konkrečioje bylos tyrimo situacijoje. Dėl šios priežasties tyrimo stadija yra tokia amorfiška. Tačiau teorijoje neneigiamas parengtinio tyrimo stadijos reikšmingumas, nors jos pobūdis yra parengiamasis, ir pabrėžiama, kad nuo ikiteisminio tyrimo kokybės priklauso, ar bus teismo nagrinėjimo metu nustatyta tiesa. Įstatymas, reglamentuodamas tyrimą, apeliuoja į įrodinėjimą (BPK 163a paragrafas). Vokietijos ikiteisminio

tyrimo doktrina numato tyrimo uždavinį – pagrįsto įtarimo dėl padaryto nusikaltimo nustatymą – ir tuo pačiu pagrindu išsprendžia viešo kaltinimo iškėlimo klausimą (BPK 160 paragrafas).

Metodologiniu požiūriu įtarimas atitinka filosofinę tikėtinumo kategoriją. Įtarimo samprata pasireiškia kaip retrospektyvinė prognozė, turinti faktinį pagrindą. Įtarimui privaloma ir patikrinamumo savybė. Pagal tikėtinumo laipsnį ir funkcinę paskirtį išskiriami trys įtarimo lygiai: paprastas, pakankamas ir rimtas. Paprastas įtarimas būtinas pradedant tyrimą – tai minimalus įtarimas, kad įvykdyta kriminalinė veika. Kaip išaiškino Vokietijos Aukščiausiasis Teismas, pakankamas įtarimas išreiškiamas faktais, kurie pagal praktinę patirtį nurodo kaltinamojo teismo nuteisimo galimybę, pagrįstą nepriekaištingais įrodymais. Šiuo atveju prokuratūra kaltinamojo kaltę neprivalo visiškai ir išsamiai išaiškinti, o nustato tik pakankamą įtarimą padarius nusikaltimą, už kurį tikėtinas nuteisimas. Prieštaravimų tarp kaltinamojo parodymų ir bylos tyrimo rezultatų pašalinimas paliekamas teismui. Rimtas įtarimas siejamas su tokia procesinės prievartos priemone kaip kaltinamojo suėmimas. Pakankamas įtarimas galutiniame tyrimo etape duoda pagrindą iškelti viešą kaltinimą. Tad nėra skirtumo tarp pakankamo įtarimo ir viešojo kaltinimo.

Daugelyje užsienio valstybių, kaip ir Vokietijoje, neišskiriamas įtariamojo ir kaltinamojo subjektų teisinis statusas, todėl šie terminai anksčiau ir dabar vartojami taip: pirmasis, kai policija tiesiog kažką įtaria padarius nusikaltimą, o kaltinamuoju vadinamas asmuo, kuriam oficialiai pareikštas kaltinimas. Kadangi ikiteisminis tyrimas vykdomas laisvai įrodinėjant, tai labai plačiai leidžiama ir pateisinama neprocesinė veikla. Tai – rašytinės ir žodinės pažymos, liudytojų pranešimai, pakeičiantys jų apklausas, slapta padaryti privačių pokalbių garso įrašai, kurie, nors ir uždrausti, bet laikomi galimais dėl pagrįstų visuomenės interesų ir kt.

Vokietijos tiesos nustatymo koncepcija neigė ir neigia objektyvios tiesos nustatymo galimybę dėl riboto žmogaus pažinimo. Iš to daryta išvada, kad teismas gali nustatyti tik subjektyvią tiesą, todėl ir teisėjas tik stengiasi priartėti prie objektyvios tiesos. Analizuojant įrodinėjimo dalyką Vokietijoje laikomasi nuostatos, kad reikalaujantys įrodinėjimo faktai negali būti neriboti, kitaip nebūtų galima nei nusikaltimų ištirti, nei bylos išnagrinėti. Todėl įrodinėtini tik faktai, turintys byloje esminę reikšmę. Panašiai traktuojamos įrodinėtinos aplinkybės bei įrodinėjimas ir Austrijos baudžiamajame procese. Bendrosios teisės šalyse (ryškiausiai – Didžiojoje Karalystėje) ikiteisminis tyrimas oficialiai nelaikomas veikla, skirta išaiškinti visas bylos aplinkybes, jo uždavinys – surinkti įrodymų visumą, kuri duotų galimybę patvirtinti kaltinimo tezę tiek, kad teisme nekiltų pagrįstų abejonių, arba nustatyti kaltinamojo kaltumą nors menamai, tokiu tikimybes laipsniu, kuris sudarytų galimybę išsiųsti bylą į teismą ir išnagrinėti ten ją iš esmės. Tad formuluojant ikiteisminio tyrimo tikslą anglų baudžiamajame procese iš anksto apribojamas ir įrodinėjimo dalykas, ir jo ribos [2, p. 69–81].

Ikiteisminio ir teismo įrodymų tyrimo formas įprasta išskirti: 1) pagal sprendžiamus uždavinius; 2) skirtingus subjektus; 3) įgaliojimus priimti teisinius sprendimus; 4) atitinkama procesine forma. Platesnis šių formų komentavimas neįmanomas dėl ribotos straipsnio apimties. Nagrinėjamame kontekste būtinas tik vienas pastebėjimas: teismui yra būdingas formalumas, iškilmingumas ir, kaip teigė Č. Bekarija, kad nieko nebūtų palikta teisėjo savivalei, kad žmonės žinotų, jog teisia-ma pagal tvirtas taisykles, o ne kaip papuola ar šališkai.

2. ĮRODYMAI IR ĮRODINĖJIMAS PAGAL LIETUVOS BAUDŽIAMOJO PROCESO IR KITUS TEISĖS AKTUS

Neįprasčiausi akcentai atsirado formuluojant galiojančio Lietuvos Respublikos BPK įrodymų sąvoką, savybes, įrodinėjimo procesą, ikiteisminį tyrimą, ypač jo pradžią, taip pat eigos procesinę tvarką ir kitus svarbius institutus, kurie daro poveikį įrodinėjimo veiksmingumui. Pastebime akivaizdų loginį atotrūkį, struktūrinį nuoseklumą, apskritai padrikumą apibrėžiant minėtus institutus, taip pat reglamentuojant atitinkamų subjektų kompetenciją įrodinėjimo procese. Beje, kad BPK atskiros dalys apibrėžia įrodymus (šaltinius), mes galime tik numanyti, nes jie pateikiami iš esmės anonimiškai. Be konkretesnio įrodymų apibūdinimo BPK pagrindinių sąvokų skyriaus 20 straipsnyje toliau įrodymai ir įrodinėjimas siejami tik su teismo bylos nagrinėjimo stadijomis, todėl kodekso pirmosios dalies V skyrius gali būti vertinamas labiau kaip proceso dalyvių apibūdinimas, o VI skyriuje eklektiškai išvardinti daiktai ir dokumentai, kurie gali būti išreikalauti arba pateikti. Apskritai neįvardytos ir neapibūdintos kiekvienoje byloje įrodinėtinos aplinkybės, išskyrus priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesą (395 str.).

Išanalizavus kertines BPK 20 straipsnyje suformuluotas įrodymų sąvokas, o ypač teiginį, kad visuomet tai, ar gauti duomenys laikytini įrodymais, sprendžia teisėjas ar teismas, kurio žinioje yra byla, ir kad tik teisėjai turi įrodymų įvertinimo teisę, darytina išvada, jog ikiteisminiame etape įrodinėjimo tarsi nėra, o yra tik duomenų rinkimas. Tačiau negalime paneigti, kad įrodomosios informacijos rinkimo procesas taip pat yra ne kas kita, kaip įrodinėjimas, nes antraip reikštų, kad tyrėjas, aptikdamas, rinkdamas, tikrindamas faktinius bylos duomenis, jų neanalizuoja, nevertina, veikia stichiškai. Taip pat turėtume manyti, kad ir prokuroras, organizuodamas ikiteisminį tyrimą ir jam vadovaudamas bei kontroliuodamas, priimdamas pagrindinius sprendimus dėl ikiteisminio tyrimo eigos, taip pat neturi įrodymų vertinimo teisės, taigi įrodinėjimas šiame etape ir jam iš esmės apribotas. Tačiau taip nėra ir negali būti, nes duomenų (įrodymų) rinkimas, disponavimas jais ir yra įrodinėjimas. Negalima menkinti įrodinėtinos informacijos rinkimo proceso reikšmės ir duomenų patikrinimo bei įvertinimo ikiteisminiame etape pernelyg sureikšminant loginę pažinimo pusę (gautų žinių ar nustatytų faktų visumos įvertinimą) teisme vien todėl, kad tik trečdaliu atvejų pradėti ikiteisminiai tyrimai pasiekia teismus, o

kiti tyrimai nutraukiami įvairiais pagrindais. Ikteismini tyrimą vykdantys subjektai, turintys įrodinėjimo pareigą (*onus probandi*), ieškodami faktinių duomenų apie padarytą nusikalstamą veiką, juos aptikdami, fiksuodami procesiniuose dokumentuose, negali išvengti jų įvertinimo. Paminėsime tik vieną ištrauką iš BPK: „Prokuro-ras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas, gavęs skundą, pa-reiškimą, o reikiama atvejais – ir jų patikslinimą, gali atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą tik tuo atveju, *kai skunde, pareiškime ar pranešime nurodyti faktai apie padarytą nusikalstamą veiką yra akivaizdžiai neteisini-gi*“ (168 str. 1 d.). Vien šio pavyzdžio pakanka įsitikinti dabartinio įrodymų teisės normos naujadaro netikslumu, nes atsisakymas pradėti ikiteismini tyrimą arba ikiteismini tyrimo nutraukimas įprastai neleidžia pasiekti tei-sminės stadijos. Kas galėtų paneigti, kad, pvz., apklaus-damas nukentėjusįjį arba atlikdamas įtariamojo paro-dymų patikrinimą vietoje pareigūnas visuomet nustato duomenų šaltinio patikimumą bei gaunamos informaci-jos tikrumą, o fiksuodamas apklausos, parodymų patik-rinimo aplinką nemažai lemia šiais veiksmais gautų įro-dymų leistinumą, liečiamumą, patikimumą. Įrodymų vertinimas, žinoma, vėliau gali ir pakisti, todėl tiek tyrė-jų, tiek ir prokurorų negalima išelminuoti iš įrodinėjimo proceso ir įrodymų vertintojų. Taigi įrodinėjimo procesas prasideda iškilus pagrindui pradėti ikiteismini tyri-mą, ieškant, aptinkant, renkant, fiksuojant, tikrinant ir vertinant duomenis ir tęsiasi toliau priimant sprendimus dėl bylos eigos ir teisingumo vykdymo.

Pastebėtina, kad naujausiame Baudžiamojo proceso teisės vadovėlyje, BPK komentaruose dokumentai, daiktai ir kiti „duomenys“ tam tikra žodine ekvilibristika (pvz., įrodymų vertinimas vadinamas „surinktu ar pateiktą duomenų išankstiniu patikrinimu“ ir pan.), skirtingai nei procesiniame įstatyme, vadinami įrodymais. Vadovėlyje ir komentare įrodymų klasifikacijos, įrodi-nėjimo procesas, jo etapai, įrodinėjimo tikslas ir kiti pamatiniai įrodymų teisės ir teorijos dalykai pateikiami iš esmės remiantis ankstesniais visuotinai pripažintais klasikiniiais kriterijais, tačiau tai nei kiek nepaaiškina ir neatskleidžia naujausių įrodymų suvokimo „atradimų ar pagrindimų“ ir nepalengvina teisės taikytojui pareigūnui (ir dėstytojui) suvokti dabar BPK įtvirtintą alogišką ir prieštarinę įrodymų teisės normų turinį. Minėtame va-dovėlyje dar teigiama: „Pagrindinės naujovės daug metų įprasta buvusioje įrodymų sampratoje [...] yra dvi: 1) 2002 m. BPK neformuoja baigtinio tikslo sąrašo šal-tinių, iš kurių gauti duomenys galėtų būti laikomi įro-dymais – numatytos tik šaltinių (ir įrodymų) rūšys su są-lyga, kad duomenys iš jų turi būti gauti įstatymų nusta-tyta tvarka; 2) įrodymai procese atsiranda tik vykstant bylos nagrinėjimui pirmosios instancijos teisme. Iki-teisminio tyrimo metu ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro surinkta ar proceso dalyvių pateikta informa-cija gali būti laikoma tik duomenimis, turinčiais reikš-mės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti. Šie duomenys įrodymais gali tapti teismo proceso metu [...] Sąvokos „įrodymai“ ir „duomenys, turintys reikšmės nusikalsta-mai veikai tirti ir nagrinėti“, nėra visiškai tapačios. Duomenys, turintys reikšmės nusikalstamai veikai tirti

ir nagrinėti, nebūtinai gali būti pripažinti įrodymais“ [4, p. 169]. Ypač keistai atrodo autorių paskutinė išvada, kai netgi neteismininkui visada buvo ir yra žinoma, jog ikiteisminiame etape surinkti įrodymai teisme neretai tokiais nepripažįstami. Be to, nurodytame pirmame punkte vadovėlio autoriai mini įrodymų šaltinius, kurie, kaip jau minėta, BPK struktūroje įrodymais visiškai ne-įvardinti. Galbūt BPK projekto autoriai, anksčiau siūly-dami variantus, kiek susipainiojo patys: diskutuojamas duomenų virsmas įrodymais galėjo būti pateisinamas, jei būtų įgyvendintas kažkuriame reformos etape jų iš-sakytas pasiūlymas, kad ikiteisminis tyrimas būtų ma-žiau formalizuotas, t. y. tyrėjas apklausų neprotokoluo-tų, o tik pasižymėtų duomenis atitinkamame akte, kuris vėliau pateikiamas teismui. Kadangi jokių patikimų nei-prasto įrodymų traktavimo pagrindimų nurodytuose baudžiamojo proceso teoriniuose šaltiniuose nėra, ban-dysime patys aptikti galimas sąsajas reglamentuojant įrodymus ir įrodinėjimo procesą nagrinėdami kitus įsta-tymus, kuriais remiantis taip pat įrodinėjamos atitinka-mos aplinkybės, t. y. vyksta įrodymų paieška, jų fiksa-vimas, patikrinimas, įvertinimas. Galbūt šie BPK įro-dymų suvokimo ir įrodinėjimo pokyčiai yra aprašyti ir kai kuriuose kituose teisės aktuose.

Štai Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodek-se įrodymams ir įrodinėjimui skirtas atskiras XIII sky-rius (176–224 straipsniai), kuriame yra apibrėžtas įrodi-nėjimo tikslas (176 str.), įrodymai, jų šaltiniai, įrodi-nėjimo formos bei įrodinėjimo procesas, šalių teisė teikti įrodymus, jų užtikrinimas ir t. t., kurie vis dėlto regla-mentuoti taip pat, kaip ir baudžiamojo proceso teisėje iki 2003 m. gegužės 1 d. Be to, nesuderinamumą tarp įrodymų traktavimo akivaizdžiai pastebėsime palyginę keliamus reikalavimus ieškiniui turinui civiliniame pro-ceso kodekse, kurio 135 straipsnyje tiesiogiai akcentuo-jami įrodymai, pateikiami ieškovo, pvz., „*įrodymai*, patvirtinantys ieškovo išdėstytas aplinkybes, liudytojų gyvenamosios vietos ir kitokių *įrodymų* buvimo vietą“ (3 punktas); „*prie ieškinių turi būti pridėti dokumentai ir kiti įrodymai*, kuriais ieškovas grindžia savo reikalavi-mus, taip pat duomenys, kad žyminis mokestis sumokė-tas, bei prašymai *dėl įrodymų*, kurių ieškovas pateikti negali, išreikalavimo, nurodant priežastis, kodėl negali-ma pateikti šių įrodymų“ (antra straipsnio dalis). Tuo tarpu BPK 412 straipsnyje, nustatančiame nukentėjusio-jo skundo ar teisėto atstovo pareiškimo turinį privataus kaltinimo bylų procese, jau minimi nebe įrodymai, o „*duomenys*, kurie patvirtina skunde ar pareiškime išdės-tytas aplinkybes“ [5].

Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatyme įrodymams skiriamas devintasis skirsnis (57–64 straipsniai). Čia įrodymai – tai visi *faktiniai duome-nys*, priimti bylą nagrinėjančio teismo, kuriais remda-masis teismas įstatymų nustatyta tvarka konstatuoja, kad yra aplinkybės, pagrindžiančios proceso šalių reikala-vimus bei atsikirtimus, ir kitokios aplinkybės, turinčios reikšmės bylai teisingai išspręsti, arba kad jų nėra. Mi-nėti faktiniai duomenys nustatomi tokiomis priemonė-mis: proceso šalių ir jų atstovų paaiškinimais, liudytojų parodymais, specialistų paaiškinimais ir ekspertų išva-

domis, daiktiniais įrodymais, dokumentais ir kitais rašytiniais, garso bei vaizdo įrodymais. Be to, šiame įstatyme įtvirtinta, kad įrodymus pateikia proceso šalys ir kiti proceso dalyviai, o prireikus teismas gali pasiūlyti minėtiems asmenims pateikti papildomų įrodymų arba šių asmenų prašymu ar savo iniciatyva išreikalauti reikiamus dokumentus, pareikalauti iš pareigūnų paaiškinimų. Įstatymų nustatyta tvarka surinktų ir užfiksuotų įrodymų įrodomoji galia administracinėje teisenoje išlieka visose proceso stadijose ir jie iš naujo paprastai neperžiūrimi, o teismas įvertina įrodymus pagal vidinį savo įsitikinimą, pagrįstą visapusišku, išsamiu ir objektyviu bylos aplinkybių viseto išnagrinėjimu, vadovaudamasis įstatymu, taip pat teisingumo ir protingumo kriterijais. Įdomu bei prasminga ir tai, kad Civilinio proceso kodekse ir administracinių bylų teisenos įstatyme yra užfiksuota, kokių aplinkybių įrodinėti nereikia [6].

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatyme įrodymais pripažįstami bet kokie *faktiniai duomenys*, kuriais remdamasis Konstitucinis Teismas konstatuoja, kad yra aplinkybių, pagrindžiančių dalyvaujančių byloje asmenų reikalavimus bei atsikirtimus, arba jų nėra. Tie duomenys nustatomi remiantis dalyvaujančių byloje asmenų paaiškinimais, liudytojų parodymais, rašytiniais įrodymais, daiktiniais įrodymais ir ekspertų išvadomis. Kiekvienas dalyvaujantis byloje *asmuo turi įrodyti tas aplinkybes*, kuriomis remiasi keldamas savo reikalavimus ir atsikirdamas. Įrodymus pateikia dalyvaujantys byloje asmenys. Teismas gali pasiūlyti jiems *pateikti papildomų įrodymų*. Teismas priima nagrinėti tik tuos įrodymus, kurie patvirtina turinčias reikšmės bylai aplinkybes. Teismas įrodymus įvertina pagal teisėjų vidinį įsitikinimą, pagrįstą visapusišku, išsamiu ir objektyviu bylos aplinkybių visumos išnagrinėjimu teismo posėdyje [7].

Apibendrinami šių tyrimo objektų analizę, drąsiai galime teigti, kad, skirtingai negu BPK, minėtuose įstatymuose įtvirtintose nuostatose dėl įrodymų sampratos, įrodymų teikimo, disponavimo ir vertinimo jokių „išradimų“ neaptinkame, taigi Baudžiamojo proceso kodekse pateiktos įrodymus ir įrodinėjimą apibrėžiančios teisės normos Lietuvos teisinėje sistemoje yra išskirtinės ir niekuo nepagrįstos. Visiškai nesuprantama, kokią naudą ar tikslą turėjo prokuroro ir pareigūno (ikiteisminio tyrimo įstaigos vadovo) išbraukimas iš įrodinėjimo subjektų, ypač iš įrodymų vertintojų sąrašo, kai kitose teisenose, kaip įsitikinome, netgi pareiškėjas pateikia ar nurodo įrodymus, duoda parodymus, paaiškinimus.

3. VYKLANČIŲ BAUDŽIAMĄJĮ PERSEKIOJIMĄ SUBJEKTŲ IR KITŲ PROCESO DALYVIŲ TEISIŲ IR TEISĖTŲ LŪKESČIŲ UŽTIKRINIMO PROBLEMA

Kaip pabrėžiama Lietuvos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, valstybės nustatytos ir taikomos priemonės, užkertančios kelią nusikaltimams, ribojančios bei mažinančios nusikalstamumą, turi būti veiksmingos, nes Konstitucijoje įtvirtinta tokia demokratinės teisinės valstybės samprata, kad valstybė ne tik siekia saugoti ir

ginti asmenį ir visuomenę nuo nusikaltimų ir kitų pavojingų teisės pažeidimų, bet ir sugeba tai daryti veiksmingai. Asmens ir visuomenės apsaugai ir gynimui nuo nusikalstamų kėsinių skirti išteklių (materialiniai, žmogiškieji ir kt.) turi būti skirstomi ir naudojami racionaliai. Be to, Konstitucijoje įtvirtintos normos ir principai, Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta asmens teisė, kad jo byla viešai ir teisingai išnagrinėtų nepriklausomas teismas, teisinės valstybės ir teisingumo principai suponuoja tokį teismo, kaip teisingumą vykdančios institucijos, modelį, kad teismas negali būti suprantamas kaip „pasyvus“ bylų proceso stebėtojas, kad teisingumo vykdymas negali priklausyti tik nuo to, kokia medžiaga teismui yra pateikta. Teismas, siekdamas objektyviai, išsamiai iširti visas bylos aplinkybes ir nustatyti byloje tiesą, turi įgaliojimus pats atlikti proceso veiksmus arba pavesti atitinkamus veiksmus atlikti tam tikroms institucijoms (pareigūnams), prokurorams [3].

Įvertinę šias pamatines nuostatas, pabandykime palyginti kai kurių svarbiausių susijusių su įrodymų ir įrodinėjimo teise, normų įgyvendinimo mechanizmą. Jau anksčiau rašyta, kad netinkamai sudaryta ir įteisinta baudžiamąjį persekiojimą vykdančių proceso subjektų tarpusavio sąveika pradeda ikiteisminį tyrimą ir tiriant nusikalstamas veikas sukuria prielaidas neatsakingumui, funkcijų neapibrėžtumui ir dubliavimui, tyrimų vilkinimui vien todėl, kad procesiniai veiksmai atliekami be pagrindo. Keleriopai padaugėjęs nusikalstamas veikas tiriančių pareigūnų, jų profesinis parengtumas sumenkėjo. Manytina, kad tam įtakos turėjo ir tebeturi naujos įrodymų teisės nuostatos, kurios panaikino nuostatas dėl tiriančio nusikalstamas veikas pareigūno savarankiškumo, atsakingumo, kartu ir suinteresuotumo. Beje, jau minėtame Civilinio proceso kodekse, teismų, advokatūros įstatymuose apibrėžti reikalavimai atitinkamų proceso subjektų kompetencijai, tačiau būtent baudžiamajame procese, kur labiausiai gali būti suvaržytos esminės žmogaus teisės ir laisvės, gali veikti nežinia kokio išsilavinimo ir patirties subjektai, kuriems oponuoja universitetinį aukštąjį teisinį išsilavinimą turintys advokatai arba jų padėjėjai. Žinoma ir visų gerai suvokiama tiesa, kad nekvalifikuotas žmogus (šiuo atveju – ikiteisminio tyrimo pareigūnas) negali būti laisvas.

Kalbant apie procesinį savarankiškumą tiriant nusikalstamas veikas, reikia prisiminti daugelį metų ne tik pas mus, bet ir kitose šalyse diskutuotą klausimą dėl tyrėjo (tardytojo) laisvumo ir savarankiškumo priimti procesinius sprendimus arba, kitaip sakant, žinybiškumo įtaką baudžiamojoje procesinėje veikloje. Jeigu anuomet kiekviena institucija geidė turėti, tuometiniais terminais kalbant, „savo tardymą“, tai dabar, remiantis galiojančio BPK nuostatomis, jos jį turi. Kita vertus, daugelyje ikiteisminio tyrimo įstaigų ir tyrėjų, ir atitinkami specialistai ar ekspertai dirba tose pačiose žinybose. Suprantantys šitokius pokyčius žmonės gali patys pasidaryti atitinkamas išvadas dėl tyrėjų nešališkumo. Galime sau ir kitiems užduoti retorinį klausimą: ar Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo arba Kalėjimų departamento pareigūnai, areštinių, kardomojo kalinimo ir pataisos įstaigų tyrėjai bus „teisingai suprasti“, jeigu tyrimo metu išaiš-

kins tam tikrus piktnaudžiavimus ar aplaidumą savo institucijos veikloje, lėmusius ir atitinkamą nusikalstamą veiką?

Yra ir dar viena problema. Ankstesnėje, iki 2003 m. gegužės 1 d. galiojusioje procesinėje tvarkoje buvo įtvirtintas palyginti neblogas pareiškimų ir pranešimų apie nusikaltimus priėmimo, registravimo, išnagrinėjimo ir sprendimų pagal juos procesinis mechanizmas (ankstesnio BPK 125–133 str.), tai dabartiniame kodekse skundų, pareiškimų ar pranešimų fiksavimas ar kitoks reagavimas reglamentuojamas labai paviršutiniškai, o platesnį, tik, deja, ne tobulesnį reguliavimą aptinkame generalinio prokuroro rekomendacijose, vidaus reikalų ministro ar Policijos departamento ir kitų ikiteisminio tyrimo institucijų vadovų įsakymuose [8, 9], iš kurių aiškėja, kad nukentėjusių nuo nusikaltimų ir kitų asmenų skundai, pareiškimai ir pranešimai gali būti registruojami įvairiuose informacijos kaupiamuosiuose dokumentuose ar žurnaluose, netgi laikmenose, o vėliau, pvz., duomenys apie aptiktus lavonus ar dingusius asmenis, dar gali būti koreguojami ar visiškai išregistruojami. Taigi dabar bendros ir visiems suprantamos pareiškimų apie nusikalstamas veikas apskaitos nėra. Nėra ir suvestinių duomenų, kiek šalyje atsisakyta pradėti ikiteisminių tyrimų. Valstybinėje statistinėje atskaitomybėje skaičiais tepateikiamas tik pradėtų ikiteisminių tyrimų skaičius (tarsi jis atitiktų visą registruotą nusikalstamumą, nors akivaizdu, kad taip nėra).

Kita vertus, be oficialiai užregistruotų ikiteisminių tyrimų, yra labai daug neregistruotų (latentinių) nusikalstamų veikų. Senesniais Vokietijos mokslininkų duomenimis, latentinio nusikalstamumo apimtys kinta priklausomai nuo atskirų veikų kategorijų: kūno sveikatos sutrikdymų atveju santykis 1:6, vagysčių – 1:10, turto sužalojimų – 1:20 [10, p. 13–18].

Mūsų šalies nusikalstamumo statistikos duomenų neatitiktumą tikrovei ypač lemia nukentėjusiųjų neigiama nuomonė apie policijos darbo efektyvumą (neretai ir asmeninės antipatijos) dėl policijos darbo rutininio pobūdžio, dėl susidariusio išpūdžio apie policijos nenorą registruoti skundus tais atvejais, kai išsilaužiama į automobilį, pagrobiami mobilieji telefonai ir kt., kai reikalaujama nukentėjusiajam pačiam atvykti į įstaigą, pareigūnui atsisakius atvykti į įvykio vietą; baimė pamatyti nusikaltėlių; nenoras būti liudytoju; baimė būti išjuoktam (išžagininimo, apgavysčių ir kitais atvejais); žiniasklaidos įtaka, kai atskleidžiami politikų, kitų pareigūnų nebaužiamumo, piktnaudžiavimo ir kitokie atvejai.

Vertinant kriminogeninę situaciją paprastai vartojami pradėtų ikiteisminių tyrimų, veikų išaiškinamumo rodikliai, tačiau retai pranešama apie išteisintų asmenų, didžiulį nutrauktų tyrimų skaičių.

Būtų įdomu pasvarstyti, kodėl nuolat didėjant nusikalstamumui nuteistųjų skaičius mažėja? Galbūt įtvirtinta ne įrodymų, o duomenų disponavimo ikiteisminiame etape samprata ir sukuria prielaidas paprasčiau vertinti faktus, o jos pasekmė – neišvengiamas proceso dalyvių teisėtų lūkesčių ignoravimas?

Žinoma, būtų galima ir toliau aiškinti, kad neturint įrodymų įvertinimo teisės neteisėtais pripažintini ir as-

menų sulaikymai, įtarimų pareiškimai, laikini nuosavybės teisių apribojimai ar kitokia procesinė prievarta, tačiau ir pateiktų argumentų jau turėtų pakakti atitinkamoms išvadoms.

IŠVADOS

1. Įrodymai ir įrodinėjimas yra baudžiamųjų ir civilinių, administracinės teisenos procesinių santykių ir apskritai patraukimo bet kurion teisinėn atsakomybėn pagrindas, lemiantis nurodytų santykių turinį ir priimamų sprendimų teisėtumą, pagrįstumą ir teisingumą apskritai.

2. Baudžiamajame procese įrodymų ir įrodinėjimo proceso teisinis reguliavimas, palyginus su kitokios teisinės atsakomybės taikymo sritimis, neturėtų būti laisvesnis ir paviršutiniškas, o atvirkščiai – privalėtų išsiskirti kruopštesniu ir išsamesniu reglamentavimu, nes nusikalstamos veikos atskleidimas ir ištyrimas dažniausiai siejamas su ne tik pagrindinių žmogaus teisių, bet neretai ir su laisvių apribojimais.

3. Galiojančiame Lietuvos Respublikos BPK (2002 m.) įtvirtintas neįprastas įrodymų ir įrodinėjimo proceso teisinis modelis iš esmės varžo ir nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų, ir įtariamų (kaltinamų) asmenų teises, tuo pačiu nepagrįstai apriboja proceso dalyvių teisėtų lūkesčių įgyvendinimo galimybes prokurorų, ikiteisminio tyrimo institucijų ir pareigūnų kasdienėje praktinėje veikloje.

LITERATŪRA

1. **Ancelis P.** Baudžiamojo persekiojimo problemos // *Sargyba*. 2001. Nr. 22(433);
2. **Ancelis P., Šapalaitė E.** Daiktų statusas baudžiamajame procese // *Jurisprudencija*. 2003. Nr. 49(41).
3. **Ancelis P.** Ikteisminio nusikaltimų tyrimo procesinės ir organizacinės problemos (lyginamosios teisėtyros studija): daktaro disertacija. – Vilnius, 1996.
4. **Lietuvos Respublikos** Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl privataus kaltinimo bylą“ // *Byla Nr. 7/03-41/03-40/04-46/04-5/05-7/05-17/05* // Konstitucinio Teismo tinklalapis.
5. **Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P.** Baudžiamojo proceso teisė: vadovėlis. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
6. **Lietuvos Respublikos** civilinio proceso kodeksas, patvirtintas įstatymu Nr. IX-743, su vėlesniais pakeitimais ir papildymais // *Valstybės žinios*. 2002. Nr. 42
7. **Lietuvos Respublikos** administracinių bylų teisenos įstatymas, patvirtintas 1999 m. sausio 14 d. įstatymu Nr. VIII-1029; nauja redakcija nuo 2001 m. sausio 1 d., patvirtinta įstatymu Nr. VIII-1927 // *Valstybės žinios*. 2000. Nr. 85-2566.
8. **Lietuvos Respublikos** Konstitucinio Teismo įstatymas Nr. I-67 // Konstitucinio Teismo tinklalapis.
9. **Lietuvos policijos** generalinio komisaro įsakymas Nr. V-271 „Dėl informacijos apie nusikalstamą veiką ir kitus įvykius registravimo. Poįstatyminių teisės aktų, reglamentuojančių ikiteisminio tyrimo pradžią, registraciją, eigą bei apskaitą, sąvadas Nr. 1.
10. **Lietuvos Respublikos** generalinio prokuroro nurodymas Nr. N 4 „Dėl nusikalstamų veikų mirties priežastims nu-

statyti ikiteisminio tyrimo pradžios ir šių nusikalstamų veikų statistinių kortelių pildymo tvarkos. Poįstatyminių teisės aktų, reglamentuojančių ikiteisminio tyrimo pradžią, registraciją, eigą bei apskaitą, sąvadas Nr. 1.

11. **Thomas N.** Kriminalistik und Kriminalitätswirklichkeit. Deutsches Polizeiblatt. – BRD, 1989.

EINFLUSS DER RECHTLICHEN REGULIERUNG VON BEWEISFÜHRUNG BEI DER GEWÄHRLEISTUNG DER RECHTE DER PROZESSBETEILIGTEN IN DER VORGERICHTLICHEN ETAPPE

Petras Ancelis *

Mykolas Romeris Universität

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Zusammenhänge des Strafverfahrens in einem Rechtsstaat sollen mit der Schaffung und Gewährleistung der rechtlichen Voraussetzungen geregelt werden, um die verbrecherischen Handlungen schnell aufzuklären und sie ausführlich zu ermitteln, die Straftäter gerecht zu bestrafen (oder die Frage ihrer Verantwortung auf andere Weise gesetzlich zu lösen) sowie gesetzlich zu garantieren, damit kein Unschuldiger bestraft würde.

Außerdem soll der Schutz der Rechte der von verbrecherischen Handlungen geschädigten Personen gewährleistet werden und gleichzeitig sollen die Rechte der die verbrecherischen Handlungen begangenen Personen unbegründet nicht eingeschränkt werden. Die rechtliche Reglementierung des Strafverfahrens darf keine Voraussetzungen zur Verzögerung von Ermittlungen der verbrecherischen Handlungen und zur Untersuchung der Strafsachen schaffen sowie die Möglichkeit den Prozeßbeteiligten geben, prozessuelle und andere Rechte zu mißbrauchen.

Bei der gesetzlichen Regulierung der vorgerichtlichen Ermittlung und bei ihrer Durchführung sollen diejenigen allgemein anerkannten Normen und Prinzipien eingehalten werden, welche die Gleichberechtigung der Person, die Unverletzlichkeit der Menschenrechte, das Verbot, die Würde des Menschen zu demütigen, die Unantastbarkeit der privaten Wohnung und des Vermögens, die Präsomtion der Unschuld, das Recht des Menschen auf gerichtlichen Schutz und andere Prinzipien verankern.

Die Kritik, welche der Verfasser des Beitrags noch bis zur Inkrafttretung der neuen Strafprozeßordnung (StPO) ausgeübt hatte, und seine späteren Bemerkungen in Bezug auf das neue Modell der vorgerichtlichen Ermittlung sowie auf die Probleme der Beweisführung fortsetzend, erörtert weiterhin die Diskussion über die in der Strafprozeßordnung verankerte nicht konsequente, widerspruchsvolle und unlogische Auffassung der Beweise, ihrer Quellen, die Reglementierung des Beweisführungsverfahrens und die Lücken der Organisation und der Tätigkeit der damit verbundenen Subjekten der Strafverfolgung. Solche Probleme werden erörtert aufgrund der Analyse der in anderen Staaten verankerten Verfahren mit Hilfe von den in Litauen geltender prozessualer Gesetznormen, die die Beweise und die Beweisführung unter Verwendung anderer rechtlicher Verantwortung reglementieren. Aufgrund der durchgeführten Analyse von den Forschungsobjekten wird festgestellt, daß die in der gegenwärtig geltenden StPO verankerte rechtliche Ordnung des Beweisverfahrens kann die wirkungsvolle Strafverfolgung und gleichzeitig gerechte Erwartungen der geschädigten Personen und anderer Prozeßbeteiligten nicht gewährleisten.

In den Schlußfolgerungen werden Vorschläge zur Beseitigung der existierenden Probleme konkretisiert.

Grundbegriffe: Beweise, Beweisführungsverfahren, bewiesene Umstände, Schutz der Rechte von Beteiligten

---

* Assoc. Prof. Dr., Mykolas Romeris Universität, Rechtsfakultät, Lehrstuhl für Strafprozessordnung.